

надзорных органов государства требует сегодня реализации целого ряда задач, среди которых, прежде всего, нужно выделить надлежащее определение и соответствующее законодательное закрепление понятия, содержания, видов и форм государственного надзора, что будет способствовать четкому установлению компетенции соответствующих государственных органов, устранению дублирования их функций и полномочий и позволит выстроить целостную и согласованную по структуре и содержанию современную модель механизма реализации и обеспечения надзорной функции государства.

Ключевые слова: государственный надзор, государственный контроль, надзорная функция государства, законность.

Murza V. V. The Concept and Structure of Realizing the Mechanism of State's Supervisory Function

The essence and correlation of the concepts «state control» and «state supervision» are researched. The content, the main features and structure of realizing the mechanism of state supervision are analyzed. It is noted that supervision, which is traditionally regarded as one of the possible forms of their realization, now is filled with a new, complex legal content that determines its place and role in the state management. State supervision can be, no doubt, regarded as a universal, specific and independent state's function. It is grounded that supervision is an independent, basic state's function and mechanism of state's supervision becomes one of the most important components of the modern system of state management. It is proved that the establishment of effective control and supervision activity of the state agencies now requires realization of a number of tasks. First of all we have to outline proper definition and appropriate legislative consolidation of the essence, content, types and forms of supervision that will assist to establish the competence of the corresponding authorities, to eliminate duplication of their functions and powers and it will also provide an opportunity to build a coherent and consistent modern model of realizing and guaranteeing state's supervisory function according to the structure and content.

Keywords: state supervision, state control, state's supervisory function, legality.

УДК 340.123

Б. Р. Стецюк

РОЗРОБКА ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ ВЧЕНИМИ-ПРАВНИКАМИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Проаналізовано погляди радянських, українських та російських вчених щодо сутності, поняття і ознак юридичного процесу, виявлено основні тенденції у розробці цієї проблеми.

Ключові слова: юридичний процес, процесуальне право, процесуальні норми, юридична процедура, матеріальна процедура.

© Стецюк Б. Р., 2013

Важливою проблемою методологічного рівня, яка має істотне значення для розвитку теорії права, є виявлення сутності юридичного процесу. Ця проблема існувала в дореволюційному вітчизняному, радянському, – а тепер існує і в українському правознавстві – не одне десятиліття. Вона, мабуть, відноситься до розряду питань, що не вирішуються однозначно і швидко, але від вирішення яких збагачується не лише юридична наука, світогляд, але безпосередньо залежить зміст законодавства, вид правової системи, її ефективність і дієвість.

Можна вважати, що основи теорії юридичного процесу були закладені ще в XIX – на початку XX ст. Спочатку у вигляді єдності трьох процесів – кримінального, цивільного, адміністративного. Це була нова, недостатньо розроблена доктрина, яка зв'язала три головні процеси в одне ціле і проголосила, що наука процесу єдина, що окремі процеси є лише окремими галузями науки процесуального або судового права [1, с. 5].

Проте, у радянські часи вважалося, що в умовах соціалістичної держави немає ґрунту для адміністративного процесу [2], хоча ще в 1946 р. один з найвидатніших радянських фахівців з цивільного процесуального права О. П. Клейнман висловив пропозицію виділити поряд з кримінальним і цивільним процесами адміністративний процес [3].

Розробкою цієї проблематики займалися С. С. Алексєєв, Д. М. Бахрах, І. В. Бенедик, І. А. Галаган, В. М. Горшенєв, О. П. Клейнман, І. М. Лазарєв, В. І. Леушин, В. А. Лорія, Є. Г. Лук'янова, А. О. Павлушина, О. В. Петришин, І. М. Погрібний, В. М. Протасов, В. Д. Соколін, І. Б. Шахов, А. Ю. Якимов, О. В. Яковенко.

Метою цієї статті є узагальнення поглядів вітчизняних правників за останні 50 років щодо сутності юридичного процесу, виявлення основних тенденцій у розробці цієї проблеми.

Шляхи пошуку поняття «юридичний процес», окрім основної проблеми співвідношення матеріального і процесуального в праві, пов'язані: 1) з необхідністю співвідношення його з категоріями діяльності і поведінки в їх взаємозв'язку з класичною теоретичною конструкцією правовідносин; 2) з поділом права на охоронне і регулятивне; 3) із співвідношенням його з межами застосування права як однієї з форм його реалізації.

Взагалі процес у юридичній літературі розглядається як порядок здійснення діяльності наступних органів: слідчих, адміністративних і судових. У роботах багатьох правознавців також відзначається, що досить близьким до процесу за значенням є термін «процедура», що означає порядок, який має бути встановлений офіційно під час обговорення і провадження будь-яких справ.

Деякі юристи, посилаючись на зарубіжний досвід, говорять про необхідність виділення процедурного права. Прихильники введення поняття «процедурне право» в Росії вказують, що процедурні

норми регламентують процес здійснення матеріального права, а не процес його захисту в компетентних органах і відомствах. До цієї групи пропонується відносити податкове процедурне право, представлене процедурними нормами податкового законодавства та підзаконними нормами, прийнятими Міністерством фінансів і підлеглими йому відомствами, а також цивільне процедурне право, представлене нормами про реєстрацію юридичних осіб, про реєстрацію угод і т. д. [4, с. 13]. Однак досі цей підхід не знайшов загального визнання, тому говорити про те, що система російського права включає в себе процедурне право, буде неточним і некоректним.

О. Ф. Скакун відзначає, що процесуальні норми мають процедурний характер, оскільки визначають оптимальний порядок здійснення юридичного процесу. Матеріальні процедурні норми і процесуальні норми не є тотожними. Матеріальні процедурні норми є необхідною умовою реалізації ряду матеріальних регулятивних норм і зв'язків та існують майже в усіх галузях права. Вони невіддільні від усієї іншої системи норм матеріальних галузей і регламентують порядок реалізації права завдяки такій їй особливій формі, як застосування норми права відповідними державними органами. Матеріально-процедурні норми регламентують оперативну-виконавчу форму застосування права, в той час як процесуальні норми регламентують правозахисну форму застосування права [5, с. 403, 404].

Науковий інтерес до проблем процесуального права значно зріс наприкінці 1960-х рр. Теорія юридичного процесу активно розроблялася професором Харківського юридичного інституту (нині Національний університет «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого») В. М. Горшеневим і його науковою школою (О. В. Петришиним, І. В. Бенедиком, І. М. Погрібним, І. Б. Шаховим). Було дано визначення юридичного процесу як комплексної системи правових порядків (форм) діяльності уповноважених органів держави, посадовців, а також зацікавлених у вирішенні різних юридичних справ інших суб'єктів права. Крім того, В. М. Горшенев зазначав, що цей процес регулюється правовими (процедурними і процесуальними) нормами, а його результати закріплюються у відповідних правових актах – офіційних документах [6, с. 128; 7, с. 58]. Відповідно, юридичний процес спрямований на реалізацію норм матеріального права. Отже, для того, щоб з'ясувати поняття юридичного процесу, його місце і призначення у правовій практиці, треба мати на увазі, що ролі матеріальних і процесуальних норм у правовому регулюванні різні.

Багато років у науковій і навчальній літературі юридичний процес традиційно розумівся вузько: як врегульована правом юрисдикційна діяльність [8, с. 123; 9, с. 64]. Протягом 60–70-х рр. XX ст. у роботах вже згаданого В. М. Горшенєва, В. Д. Сорокіна, І. А. Галагана, В. А. Лорія та інших авторів був обґрунтований ширший погляд на цей феномен. У монографіях і статтях цих вчених

юридичний процес розглядався як врегульована правовими нормами державно-владна діяльність з вирішення конкретних юридичних справ. На жаль, такий підхід до теперішнього часу не сприйнятий багатьма фахівцями із загальної теорії права і держави. Більше того, в численних підручниках з цього курсу взагалі нічого не було сказано про поняття, значення юридичного процесу, його місце в системі юридичних категорій, про існуючі в науці погляди на його зміст і структуру [10, с. 15–17].

У межах концепції «широкого розуміння» юридичного процесу його визначають як комплексну систему органічно взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених органів держави, посадових осіб, а також зацікавлених у вирішенні різних юридичних справ інших суб'єктів права, яка: а) знаходить вираження у здійсненні операцій з нормами права у зв'язку з вирішенням різних юридичних справ; б) здійснюється уповноваженими органами держави і посадовими особами на користь зацікавлених суб'єктів права; в) закріплюється у відповідних правових актах – офіційних документах; г) регулюється процедурно-процесуальними нормами; д) забезпечується відповідними засобами юридичної техніки [11, с. 8].

Існують і інші підходи до визначення категорії «юридичний процес». С. С. Алексєєв у монографії «Структура радянського права» робить висновок, що юридичний процес – це не просто процедура, юридичні відносини, що тривають і розтягнуті у часі, а особлива процедура, яка є вираженням специфічних юридичних режимів застосування права [12, с. 237].

В. М. Протасов визначає юридичний процес як різновид юридичної процедури, обсяг і зміст якої визначаються її спрямованістю на виявлення і реалізацію особливих матеріальних правовідносин. Іншим різновидом правореалізуючої процедури є матеріальна процедура, яка має на меті реалізацію матеріальних регулятивних правовідносин [13, с. 62].

Як відомо, норми матеріального права визначають суб'єктивні права, юридичні обов'язки, юридичну відповідальність громадян і організацій, тобто складають основний зміст права. Істотними ознаками права є його забезпеченість можливістю державного примусу, зв'язок з державою. Це означає, що органи держави активно включаються в діяльність, спрямовану на реалізацію права, на проведення його в життя. Подібна різноманітна діяльність і позначається терміном «юридичний процес». На цій підставі деякими вченими робиться висновок про те, що процес вторинний стосовно матеріального права, похідний від нього, є формою його життя. Проте існують також інші думки, згідно з якими юридичний процес займає далеко не вторинне місце. Наприклад, в англосаксонській правовій системі судові процедури стали основою розвитку правової системи.

Судді повинні були найсуворішим чином дотримуватися усіх процесуальних правил при встановленні фактичних обставин цієї справи, але не були пов'язані якимись нормами при винесенні ухвали по ньому. Лише поступове прагнення до єдності й несуперечності судової практики привело до становлення прецедентного права. Судовий прецедент став основним джерелом права в Англії, тобто матеріальне право сформувалося на базі юридичного процесу [14, с. 6].

На думку ряду учених, яку ми підтримуємо, теорія юридичного процесу повинна складати самостійну частину загальної теорії права, вивчаючи на рівні наукового узагальнення загальні закономірності конструювання і функціонування будь-якої правової процедури як у галузі публічного, так і в галузі приватного права [15, с. 4]. З іншого боку, небагато підручників з теорії держави і права включають розділ, спеціально присвячений теорії процесу, причому навіть на цьому рівні юридичний процес часто обмежують рамками окремих галузей, що законодавчо оформилися як процесуальні.

В. М. Горшенев відмічав, що в розвиненій системі права завжди виявляється наявність багатопрофільних і багатогалузевих його компонентів – області матеріального і процесуального права. Їх співвідношення полягає в тому, що матеріальне право регулює відносини, в яких суб'єкти відповідають на питання «що робити»? «що не робити»? Процесуальне право регулює і відносини і відповідає на питання «як робити»? «у якому порядку (послідовності) здійснювати дії?» [16, с. 79].

Багато вчених по-своєму підходять до визначення поняття і ознак юридичного процесу. Наприклад, В. І. Леушин стверджує, що юридичний процес – це «врегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів, що полягає у підготовці, прийнятті, документальному закріпленні юридичних рішень загального або індивідуального характеру» [17, с. 9]. Д. М. Бахрах ставить під сумнів це визначення, аргументуючи це тим, що юридичний процес – це, по-перше, діяльність, яка здійснюється в певному порядку, але, як він далі зазначає, порядок, процедура, процесуальна форма – це хоча й важливі риси процесу, але це тільки форма впорядкування змісту – владної діяльності. По-друге, ухвалення рішень – правовий фокус процесуальної діяльності. У виборчому, правотворчому та інших видах процесу прийняттям акту сам процес і завершується або слугує основою для початку іншого. Але в цивільному, бюджетному, адміністративно-юрисдикційному і багатьох інших процесах велика увага приділяється виконанню прийнятого акта. По-третє, після появи муніципального права, перетворення низових державних органів на муніципальні коректніше говорити про юридичний процес як про владну діяльність суб'єктів публічної (державної і муніципальної) влади. До того ж, учасниками процесуальних стосунків є й інші

суб'єкти, інтереси яких зачіпає здійснення влади (невладні суб'єкти: громадяни, установи, підприємства та ін.) [10].

І. М. Лазарев вважає, що не можна отожденовати такі поняття, як «юридичний процес» і «юридична процедура». Також йому видається невірним твердження, що юридичний процес є найбільш досконалим різновидом юридичної процедури. На його погляд, між вказаними поняттями існує абсолютно інше співвідношення [18, с. 26]. За визначенням О. В. Яковенко, правова процедура – це особливий нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності, спрямованої на реалізацію норм матеріального права і ґрунтованих на них матеріальних правовідносин, що охороняються від порушень правовими санкціями [19, с. 7]. Цікаву думку з цього приводу висловив А. Ю. Якимов, який вважає, що юридичний процес і юридична процедура співвідносяться між собою як зміст і форма [20, с. 47].

Як вірно відзначає А. О. Павлушина, широкий погляд на право з необхідністю породжує поняття юридичного процесу як права у дії. Це один з наріжних каменів розуміння процесу; його розуміння як руху, розвитку, здійснення, тобто «життя» права [15, с. 6].

Існуючу багатоманітність підходів до визначення юридичного процесу, на думку Є. Г. Лук'янової, можна звести до таких п'яти основних напрямків: 1) юридичний процес – це юрисдикційна та інша охоронна діяльність органів правосуддя (діяльність, спрямована на вирішення спорів про право та здійснення правового примусу); 2) юридичний процес – це юрисдикційна та інша охоронна діяльність уповноважених органів держави та інших суб'єктів; 3) юридичний процес – це вся правотворча та правозастосовна діяльність компетентних органів держави; 4) юридичний процес – це процес реалізації матеріально-правових норм безвідносно до форм такої реалізації; 5) юридичний процес – це вся юридична діяльність державних органів (правотворча, правозастосовна, установча, контрольна, розпорядча) [21, с. 41–42].

Як нам видається, одне з найвдаліших визначень юридичного процесу дає в одній зі своїх статей А. О. Павлушина: юридичний процес – це усі можливі процедурні, процесуальні прояви права, обмежені рамками права [22, с. 30].

Таким чином, необхідність розвитку загальнопроцесуальної теорії як складової частини загальної теорії права давно є встановленим фактом. Знання теорії юридичного процесу допомагає усвідомити і сформулювати основні проблеми, існуючі на цьому етапі її розвитку, а також осмислити і проаналізувати можливі шляхи їх вивчення і вирішення також і в галузях юридичного процесу.

Список використаних джерел: 1. Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1996. – 75 с. 2. Козлов А. Ф. К вопросу об административной юстиции в нашем государстве /

- А. Ф. Козлов // Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы за 1965 г. – Свердловск, 1966. – С. 248–249. **3.** Клейнман А. Ф. Вопросы гражданского процесса в связи с судебной практикой / А. Ф. Клейнман // Социалистическая законность. – 1946. – № 9. – С. 11–14. **4.** Винницкий Д. В. Основные проблемы теории российского налогового права : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Винницкий Данил Владимирович. – Екатеринбург, 2003. – 416 с. **5.** Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с. **6.** Горшенёв В. М. Фундаментальные проблемы концепции формирования советского правового государства / В. М. Горшенёв. – Харьков : Основа, 1990. – 173 с. **7.** Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под ред. М. Е. Недбайло и В. М. Горшенёва. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с. **8.** Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 223 с. **9.** Протасов В. Н. Юридическая процедура / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 79 с. **10.** Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство / Д. Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2000. – № 9. – С. 15–17. **11.** Теория юридического процесса / [Бенедик И. В., Горшенёв В. М., Крупин В. Г. и др.] ; под общ. ред. В. М. Горшенёва. – Харьков : «Вища школа», 1985. – 192 с. **12.** Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с. **13.** Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 144 с. **14.** Буряков А. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика» / Буряков Андрей Дмитриевич. – М., 1967. – 326 с. **15.** Павлушина А. А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и Государстве» / Павлушина Алла Александровна. – Самара, 2005. – 58 с. **16.** Горшенёв В. М. Некоторые методологические проблемы теории юридического процесса / В. М. Горшенёв // Проблемы теории социалистического государства и права / Ин-т гос-ва и права АН СССР ; ред. Н. В. Витрук. – М. : Изд-во Ин-та гос-ва и права АН СССР, 1977. – С. 77–81. **17.** Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – Екатеринбург : УрГЮА, 1996. – 559 с. **18.** Лазарев И. М. Административные процедуры в сфере взаимоотношений граждан и их организаций с органами исполнительной власти в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Лазарев Игорь Михайлович. – М., 2002. – 198 с. **19.** Яковенко О. В. Правовая процедура : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Яковенко Ольга Владимировна. – Саратов, 1999. – 21 с. **20.** Якимов А. Ю. Административно-юрисдикционный процесс и административно-юрисдикционное производство / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 1999. – № 3. – С. 47–50. **21.** Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – 2-ое изд., перераб. – М. : Норма, 2004. – 240 с. **22.** Павлушина А. А. Теория юридического процесса и её значение для развития российской правовой системы

в переходный период / А. А. Павлушина // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Право». – 2002. – № 1 (5). – С. 28–33.

Надійшла до редколегії 22.07.2013

Стецюк Б. Р. Разработка теории юридического процесса учёными-правоведами во второй половине XX – в начале XXI в.

Проанализированы взгляды советских, украинских и российских учёных относительно сущности, понятия и признаков юридического процесса, выявлены основные тенденции в разработке этой проблемы.

Ключевые слова: юридический процесс, процессуальное право, процессуальные нормы, юридическая процедура, материальная процедура.

Stetsiuk B. R. Development of Theory of Legal Process by Scientists-Legists in the Second Half of XX – at the Beginning of XXI Century

Identifying the nature of the legal process is an important methodological issue that is essential to the development of the theory of law. Basic theory of legal process was established in the XIX – at the beginning of the XX centuries. Firstly it was defined as the unity of three processes – criminal, civil and administrative. So a new doctrine appeared linking three major processes into one and declared that science is the only process. The study of these issues involved in S. S. Aleksieyev, V. M. Horshenyov, A. F. Kleinman, E. G. Lukyanova, A. O. Pavlushina, O. V. Petrishin, I. M. Pohribnyi, V. M. Protasov, A. Yu. Yakimov. The term «legal process» due to the ratio of substantive and procedural law. In legal literature, the process is seen as the execution order of the following organs: investigative, administrative and judicial. The term «procedure» means the procedure that has to be formally established in the discussion and proceedings of any business. Legal process is governed by legal (procedural) rules and the results are fixed in the relevant legal acts – official documents. Thus, the legal process focused on the implementation of substantive law. Legal process – is the law in action, movement, development, implementation, i. e. «life» of law. The theory of the legal process should be independent of the general theory of law and summarize common patterns of design and operation of any process of law both in public and in private law. There is a necessity for further development of the procedural theory as a part of the general theory of law.

The article can be used in the preparation of dissertations, master's degrees, diplomas, term papers and other articles, essays on the Theory of Law, the lectures and seminars of this academic discipline.

Keywords: legal process, judicial law, judicial norms, legal procedure, material procedure.

